

Alenka Nedog

O nastanku izjave treh komunističnih strank o slovenskem narodnem vprašanju

Pri preučevanju partijske politike o slovenskem narodnem vprašanju v tridesetih letih je treba izjavo treh komunističnih strank iz aprila 1934 upoštevati kot pomemben element. Njena izhodišča pojasnjuje Edvard Kardelj v Razvoju slovenskega narodnega vprašanja,¹ nanjo se je opiral Boris Kraigher v polemичnem članku O nesoglasjih ob slovenskem narodnem vprašanju,² pomen izjave je bil poudarjen na lanskoletnem posvetovanju o Osvobodilni fronti, mimo nje niso šli avtorji zgodovinskih del iz tega razdobja. Koreferat ima namen osvetliti proces nastajanja tega pomembnega dokumenta na podlagi doslej zbranih virov in s tem prispevati tudi k objektivni presoji pomena in vloge izjave pri reševanju slovenskega narodnega vprašanja.

V tridesetih letih so bili Slovenci v vseh treh državah, med katere so bili razkosani, tako v Jugoslaviji pod režimom diktature, v fašistični Italiji kot v klerofašistični Avstriji, izpostavljeni najbolj grobemu narodnemu zatiranju. Boj za svobodo in združitev slovenskega naroda je v takšnih razmerah dobil večje razsežnosti in globlji pomen. Slovensko buržoazijo in njene stranke, ki so se po tradiciji imele za edine poklicane voditeljice slovenskega narodnega boja, so njihovi interesi omejevali, da bi slovensko vprašanje zastavile dosledno in revolucionarno. V dobi imperialističnih zaostrovanj je lahko to storil le delavski razred oziroma njegov revolucionarni, organizirani del — komunistične stranke Slovenskega narodnega vprašanja so se morale torej vse tri komunistične stranke, ki jih to vprašanje zadeva, lotiti kot problema revolucionarnega boja in si izoblikovati o tem skupna programska stališča.

Slovenski komunisti — deklarativno pa tudi KSJ — so si že sredi dvajsetih let načrtali program revolucionarnega zedinjenja in samoodločbe Slovenije. Spričo razkosanega slovenskega narodnega ozemlja so že takrat mislili tudi na to, da bo potrebno v tej smeri doseči določene sporazume s Komunistično stranko Italije in Komunistično stranko Avstrije, to se pravi razpravljati o slovenskem narodnem vprašanju tudi v okviru komunističnih strank sosednjih držav, pa so v tem smislu dajali pobude za usklajevanje dela.³

¹ Edvard Kardelj, Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. Ljubljana 1957, str. 343.

² Delo, glasilo CK KPS, oktobra 1948, št. 2, str. 11—12.

³ Arhiv IZDG, Material für die Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien, elaborat v Zbirki Gustinčič. Omenjeni elaborat, napisan leta 1933, govori o tem, da so dobile KSJ in KSI na pobudo slovenskih komunistov na V. kongresu kominterne nalogo, da se morajo glede politike v Sloveniji med seboj sporazumevati in svojo taktiko o slovenskem narodnem vprašanju uskladiti. Obe vodstvi strank pa sta se izogi-

Začetke uresničevanja teh zamisli zasledimo leta 1930, ko je bilo 9. januarja prvo posvetovanje zastopnikov komunističnih strank Jugoslavije in Italije. O razmerah v Jugoslaviji sta poročala Albert (Djuro Salaj?) in Baum (Filip Filipovič), o razmerah v Italiji pa Gallo (Luigi Longo). Drugi zastopnik KSI Quinto (Umberto Massola) je poročal o položaju narodnih manjšin v Italiji. Glavna razprava je potekala okrog vprašanja »kako voditi boj zatiranega slovenskega naroda proti italijanskemu in srbskemu imperializmu, kako združiti obe stranki v tem boju«. Takšni zasnovi ustreza razredna podlaga skupnega boja, ki sta jo sprejeli obe stranki: skupen boj delavcev in kmetov Slovenije in Julijske krajine za strmoglavljenje buržoazije, uničenje kapitalizma, za diktaturo proletariata, za neodvisno in enotno Hrvatsko in Slovenijo, za balkansko federacijo delavsko-kmečkih republik. V tem boju sta slovenskemu in hrvaškemu narodu zaveznika proletariat Balkana in Italije.

Zastopniki obeh strank so se sporazumeli, da ne bodo ustanavljali nobenih posebnih slovenskih narodnorevolucionarnih organizacij, temveč le kmečke bojne komiteje kot enotno fronto spodaj. Sklenili so izdajati Delo kot skupno glasilo KSI in KSJ za Slovence v Italiji in Jugoslaviji (maja istega leta je prvič izšlo), v tem ko naj bi Proleter imel enkrat mesečno posebno prilogo za Hrvate in Italijane. Med organizacijske ukrepe posvetovanja sodi še medsebojno uporabljanje slovenske in hrvaške literature in utrditev zvez med slovenskimi in hrvaškimi delavci v inozemstvu.⁴

Do leta 1933 ne zasledimo več nobenih pomembnejših stikov med vodstvom obeh strank, pa tudi Delo je v letih 1931—1932 izhajalo spet kot glasilo KSI. O vzrokih za ta premolk v stikih med vodstvom obeh strank lahko le domnevamo. Eden od sicer manj pomembnih je verjetno ta, da se je spomladi 1930 vodstvo KSJ znašlo v težkih okoliščinah, ko so morali njegovi člani dokončno zapustiti domovino in skupaj z že prej delujočim zamejskim birojem ustanoviti svoj sedež na Dunaju, nekaj časa tudi v Berlinu. To je vsekakor otežkočalo stike s centralnim komitejem KSI v Parizu. V Gorkičevem pismu Vujeviću v Moskvo iz novembra 1932 sicer zasledimo sporočilo, da je CK KSJ sklenil sklicati skupno konferenco z italijanskimi in madžarskimi tovariši »o skupnih vprašanjih, da bi o njih izdelali skupna stališča«. Toda v arhivih doslej ni najti dokumentov, ki bi pojasnili, ali se je ta namera uresničila.

Vsaka izmed obeh strank pa se je medtem naprej ukvarjala z narodnim vprašanjem Slovencev. Centralni komite KSI v Parizu je še istega leta (1930) s tem

bali skupni konferenci, ki naj bi to vprašanje obravnavala, čeprav so slovenski komunisti gradivo za konferenco pripravili; Ivan Regent se je spominjal, da je že leta 1930 v Parizu predlagal stalen odbor iz zastopnikov treh strank, ki bi deloval v vseh treh deželah, kjer so Slovenci. Izjava 14. septembra 1967.

⁴ Arhiv CK ZKS, Beratung zwischen der KPIt und der KP Jugoslawiens, 9. januar 1930. F/KI — 1930. Po tem zapisniku so na posvetovanju zastopali KSJ Albert (Djuro Salaj?) in Gorkič, KSI Gallo (Luigi Longo) in Quinto (Umberto Massola?), komunistično mladinsko internacionalo je zastopal Štefan (Stjepan Cvijić) in balkanski sekretariat pri KI Baum (Filip Filipovič); iz navedenega zapisnika je razvidno, da so imeli zastopniki KSI tole stališče: pravico samoodločbe Slovencev in Hrvatov do pravice odcepitve, za slovensko in hrvaško delavsko-kmečko republiko, za balkansko federacijo delavsko-kmečkih republik. Jugoslovanski zastopniki pa so predlagali geslo o enotni in neodvisni Sloveniji in Hrvatski kot konkretizacijo gesla samoodločbe Slovencev in Hrvatov s pravico do odcepitve. Delo, skupno glasilo KSI in KSJ, maj 1930, št. 1; Ivan Regent navaja, da so izjavo dveh strank sestavljali že leta 1929 v Parizu. Pri tem delu se je večkrat sestal s Togliattijem. Zapisek izjave v Zbirki Regent v arhivu IZDG.

namenom ustanovil stalen odbor za Julijsko krajino. O njegovi dejavnosti v dokumentih ni sledov. Upoštevati kaže navedbe Ivana Regenta, ki je bil določen za vodjo tega odbora, da so se gledišča njenih članov glede na taktiko reševanja narodnega vprašanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini razhajala, pa zato tudi ni sprejel tega dela. Druga dva člana odbora sta namreč trdila, »da je narodno vprašanje samo agitacijsko sredstvo, manever in da bo treba v primeru socialistične revolucije v Italiji, če ne bo šlo drugače, tudi s silo prisiliti Slovence in Hrvate, da bi ostali v socialistični Italiji«. V nasprotju s tem pa je Regent menil, kot sam pravi v spominih: »da bodo ob morebitni revoluciji v Italiji komunisti morali priznati Slovencem in Hrvatom v Julijski krajini pravico do samoodločbe in njihovo odločitev sprejeti. Vprašanje, kako bi se slovensko in hrvatsko ljudstvo v primeru revolucije obnašalo, kako bi se odločilo, je po mojem mnenju bilo odvisno od nas, od komunistov, od našega dela, od naše sposobnosti pritegovati ti dve ljudstvi v naš tir, skratka od naše odkritosrčnosti.«⁵ Toda to so bila bolj teoretična razglabljanja, odmaknjena od stvarnih vprašanj. Izhajala so iz predpostavke italijanskih komunistov o zmagi socialistične revolucije v Italiji prej kot v Jugoslaviji kot edino mogoči alternativni.

Bolj zanimiva je Shema platforme za politično akcijo komunistične organizacije v Julijski krajini, ki jo je sprejelo vodstvo KSI novembra 1929 in jo objavilo leta 1930 kot razpravno gradivo za bližnji četrti kongres KSI. To je bil v bistvu programski načrt za reševanje narodnega vprašanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. V njem so se najprej opredelili za splošno stališče proletariata do narodnega vprašanja: samoodločba zatiranih narodov v povezavi z razrednim bojem. Samoodločba zunaj tega okvira ali celo proti njemu, na primer odcepitev od delavske države in priključitev k meščanski, je v nasprotju s stališčem revolucionarnega delavskega gibanja. Med neposrednimi nalogami je v shemi najbolj pomembna zahteva, naj komunisti v Julijski krajini uresničijo politično zvezo z narodnorevolucionarnim gibanjem slovenskega in hrvatskega ljudstva na temelju revolucionarnega programa. Slovenski in hrvaški manjšini priznavajo pravico do odcepitve od italijanske države pod pogojem, da se ustanovi delavsko-kmečka slovenska republika in sklopu federacije delavsko-kmečkih republik Balkana. Za tako samoodločbo pa je potreben boj tako proti italijanskemu fašizmu kot proti srbskemu imperializmu.⁶ Toda na IV. kongresu KSI so vprašanje slovensko-hrvaške manjšine omenili le v stranski točki. Sklepi navajajo samo zahtevo po organiziranem boju narodnih manjšin proti italijanskemu imperializmu.⁷ Delegat kongresa Anton Ukmar pravi, da so mnogi delegati zaradi nerazumevanja narodnega vprašanja pokazali sektaška nagnjenja do zatiranega slovenskega in hrvatskega življa v Julijski krajini. Zato kljub prizadevanju vodstva KSI narodno vprašanje Slovencev in Hrvatov na četrtem kongresu še ni bilo razčiščeno.⁸

⁵ Ivan Regent, Spomini, v tisku; izjava Ivana Regenta 14. septembra 1967.

⁶ Lo Stato Operaio, 1930, št. 8; glej tudi dokument pod opombo 3 in elaborat Ivana Juvančiča, Stališče KSI do slovenskega narodnega vprašanja v razdobju med dvema vojnama v Inštitutu za narodnostna vprašanja v Ljubljani, str. 43–48; Ivan Regent v izjavi 14. septembra 1967 pravi, da je platforma predvsem delo Togliattija.

⁷ Isto kot opomba 3; Delo, glasilo KSI, decembra 1931, št. 2; glej o tem podrobneje v navedenem Juvančičevem delu, str. 51–54.

⁸ Anton Ukmar, IV. kongres KP Italije i pitanje Julijske krajine. Četrdeset godina, 2. knjiga, Beograd 1960, stran 102.

Poglejmo še sočasna zadevna prizadevanja vodstva Komunistične stranke Jugoslavije. V tezah o narodnem vprašanju, ki jih je centralni komite objavil julija 1930 v Delu, so razglašena samo načelna stališča o tem vprašanju, medtem ko se v stvarne razmere v večnarodni državi teze ne spuščajo. Pač pa je centralni komite menil, da so teze veljavne tudi za komuniste v Julijski krajini, »ker so v polnem skladu z tezami komunistične internacionale«. Tudi teze iz leta 1932 o delu med zatiranimi narodi o slovenskem vprašanju ne govore določno.⁹ Da takratnega centralnega partijskega vodstva ni dosti zanimalo konkretno slovensko vprašanje, nam pove tudi dejstvo, da so mu leta 1931 slovenski komunisti v emigraciji brezuspešno predlagali sklicanje posvetovanja o tem vprašanju, kljub opozorilu, »da je diktatura sprožila v Sloveniji začetek nove razvojne faze v nacionalnem vprašanju«. ¹⁰ Podrobneje se je lotil slovenskega vprašanja novi centralni komite konec leta 1932. Partijskemu vodstvu v Slovenijo je decembra poslal načrt za obdelavo slovenskega vprašanja, da bi dali opombe in predloge.¹¹ Žal, tega načrta v doslej dostopnih arhivih ni najti. Obstaja pa odlok centralnega komiteja iz decembra 1932 ali januarja 1933, ki je poveril Rihardu (Lovro Kuhar — op. A. N.) Janezu (?) in Kirschu (Gjuro Cvijić — op. A. N.) izdelavo projekta resolucije o položaju v Sloveniji in nalogah komunistične stranke. V njej naj bi med drugim razčlenili ekonomsko političen položaj v Sloveniji, politiko SLS ter socialnodemokratskih formacij, narodnostno zatiranje, narodnorevolucionarni boj ter stališče komunistov do enotne in neodvisne Slovenije. Na temelju te resolucije naj bi izdali tudi dve brošuri o slovenskem vprašanju. Ne gre prezreti tudi sklepa, da bodo resolucijo dokončno sprejeli šele potem, ko bodo dobili o njej mišljenje tovarišev iz Slovenije.¹²

Ta prizadevanja centralnega komiteja najbrž niso slučajno sočasna z značilnim pojavom v KSJ, povezanim s problemom delovanja enotne komunistične stranke v večnarodni državi.

Centralni komite KSJ namreč ni dovolj upošteval posebnih razmer v Sloveniji in s tem povezanih potreb za delovanje slovenskih komunistov. Tu je iskati vzrok, da se je med nekaterimi slovenskimi komunisti pojavila težnja po oddvojitvi slovenske komunistične stranke od KSJ in njeni neposredni povezavi s kominterno kot samostojna sekcija.¹³ Ta pojav zasledimo med slovenskimi komunisti tudi pozneje, npr. leta 1936, prav tako zaradi neurejenih odnosov s centralnim vodstvom in nezaupanja vanj.¹⁴ Novi centralni komite, ki ga je leta 1932

⁹ Delo, glasilo KSI in KSJ, 20. julija 1930, št. 4; Arhiv CK ZKS, Teze CK KPJ o radu medju ugnjetenim narodima i pomoći nac. rev. pokretu. F/KI—1932.

¹⁰ Isto kot opomba 3.

¹¹ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ Oblastnemu komiteju KSJ za Slovenijo z dne 13. decembra 1932. F/KI—1932; Referat o organizacijskem položaju, delu, napakah in nalogah pokrajinske organizacije komunistične stranke v Sloveniji, F/KI—1934. To je bil referat na IV. pokrajinski konferenci septembra 1934. O tem problemu pravi: »Ta odtrganost od centralnega vodstva in od drugih organizacij v državi je povzročila, da so se v organizaciji in izven nje pojavile tendence po neki slovenski samostojni akciji v centralnem vodstvu, proti kateremu pa je strankino pokrajinsko vodstvo odločno nastopilo.

¹² Arhiv CK ZKS, Odluka CK KPJ o razradjivanju slovenačkog pitanja. F/KI—1932.

¹³ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ Oblastnemu komiteju KSJ za Slovenijo z dne 26. oktobra 1932. F/KI—1932.

¹⁴ Glej o tem Alenka Nedog, Nekatera vprašanja iz ljudskofrontnega gibanja na Slovenskem v letih 1935—1937. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja 1966, št. 1—2, str. 83—84.

postavila kominterna, se je kritiki slovenskih komunistov odzval in oktobra 1932 obvestil oblastni komite za Slovenijo, da želi popraviti napake prejšnjega vodstva glede politične in praktične pomoči organizaciji v Sloveniji. Sklenili so, da bodo vso literaturo od letakov, listov in revij do knjig, tiskali tudi v slovenskem jeziku. Proleter bo izhajal v slovenskem jeziku kot Proletarec, dokler ne bo začelo ponovno izhajati Delo kot skupno glasilo dveh strank. (Proletarec je začel izhajati že januarja, Delo pa marca 1933.) Pri centralnem komiteju so določili posebnega tovariša — Slovenca, ki se bo ukvarjal s slovenskim vprašanjem.¹⁵

Iz pisma, ki ga je poslal Gorkič v istem času predstavniku KSJ v balkanskem sekretariatu kominterne, zvedemo, da si je centralni komite že dalj časa prizadeval dobiti za to delo in za uredništvo Dela Prežihovega Voranca, ki je takrat deloval v okviru RGI v drugih deželah. Ker so v Moskvi s tem zavlačevali, jih Gorkič opozarja, »da imamo samo lepe načrte in vse večjo nevarnost nenormalnih odnosov s slovensko organizacijo, ki na temelju žalostnih izkušenj ne zaupa več nobenemu CK, v katerem ni Slovencev«. Hkrati naroča, da se mora vse, kar v Moskvi tiskajo za Jugoslavijo, tiskati tudi v slovenščini, zakaj »imej v vidu, polovica partije nam je v Sloveniji«.¹⁶

Oblastni komite je v odgovoru centralnemu komiteju obsodil zamisel o samostojni slovenski stranki. Po načelih proletarskega internacionalizma je zavzel stališče, da izkoriščanje delovnih ljudi in zatiranih narodov v eni državi terja enotno komunistično organizacijo ne glede na večnarodni značaj države. Vendar pa bi moralo centralno vodstvo upoštevati svojevrstne razmere pri posameznih narodih. Zadevne napake prejšnjega vodstva so dajale možnost za separatistične tendence, ki pa so v Sloveniji izginile takoj, ko je centralni komite uvidel posebne potrebe slovenskih komunistov.¹⁷

O podobnem problemu govori tudi nepodpisano pismo Ivanu Regentu, predstavniku KSI v Moskvi. Ugotavlja, da nobena izmed treh komunističnih strank, »v katerih odseva živa partijska aktivnost več ali manj tudi slovenskega ljudstva«, ne objavlja v slovenskem jeziku. To ima za veliko vrzel v dejavnosti treh strank, zakaj »v današnjem položaju, ko Slovenci ne morejo imeti svoje lastne stranke, bi morale KSI, KSA in KSJ skrbeti, da bi v vsem nadomestile odsotnost samostojne Komunistične stranke Slovenije«.¹⁸

Ta pojav zahteva sicer podrobnejšo obravnavo. Opozorila sem nanj, ker ga najdemo tudi v izjavi KSI in KSJ iz leta 1933, o čemer bo še govora.

Kar zadeva avstrijsko komunistično stranko, lahko govorimo predvsem o prizadevanjih članov KSA slovenske narodnosti na Koroškem. Že leta 1925 je Prežihov Voranc ob peti obletnici plebiscita zapisal, da je naloga komunistov, »da z avstrijskimi sodrugi rešimo in odstranimo Koroško vprašanje s sveta v smislu naših načel, za kar imamo danes v svetu že zglede... da damo proletariatu pravo pojmovanje narodnega vprašanja... da ima slovenski narod pravico

¹⁵ Isto kot opomba 13.

¹⁶ Arhiv CK ZKS, pismo Sommerja Gregorju z dne 27. oktobra 1932. F/KI—1932; RGI (Rote Gewerkschaftinstanzen).

¹⁷ Arhiv CK ZKS, pismo Oblastnega komiteja KSJ za Slovenijo CK KSJ z dne 25. novembra 1932. F/KI—1932.

¹⁸ Arhiv IZDG, Al rappresentante del PCI presso la Komintern, nepodpisano in nedatirano pismo Ivanu Regentu v Zbirki Regent; po vsebini sodeč je pismo napisal nekdo iz agitprop oddelka kominterne.

do integralnega edinstva in popolne samostojnosti.¹⁹ Sredi leta 1930 pa zasledimo prve stike med KSJ in deželnim odborom KSA za Koroško glede reševanja slovenskega narodnega vprašanja. Julija tega leta so člani pokrajinskega vodstva KSJ za Slovenijo pomagali slovenskim komunistom na Koroškem sestaviti znano spomenico o koroških Slovencih, ki jo je Johan Kacianka prebral v celovški Delavski zbornici v slovenskem jeziku. V imenu komunistične stranke je takrat izjavil, da imajo Koroški Slovenci sami pravico odločati o svoji usodi. Spomenici je še isti mesec sledilo odprto pismo KSJ delovnemu ljudstvu na avstrijskem Koroškem ob deseti obletnici plebiscita. V njem podpira zahteve Slovencev v Jugoslaviji, Italiji in Avstriji po samoodločbi s pravico do odcepitve, z geslom za samostojno, združeno delavsko-kmečko republiko Slovenijo.²⁰ S tem, da je bilo pismo objavljeno v centralnem glasilu KSA Rote Fahne, je bilo slovensko vprašanje postavljeno že v ospredje politike avstrijske komunistične stranke. Ob obletnici plebiscita je Kacianka v imenu deželne organizacije KSA izdal tudi letak v slovenskem in nemškem jeziku, v katerem je pozival slovenske in nemške delavce in kmete na skupen boj proti narodnemu zatiranju in socialnemu izkoriščanju, za strmoglavljenje kapitalističnih vlad Avstrije, Jugoslavije in Italije kot edino možno pot do narodne samoodločbe in do osvoboditve delavcev in kmetov vseh narodov.²¹ Prizadevanja slovenskih komunistov so torej posredno vplivala tudi na narodno politiko avstrijske komunistične stranke.

Omenjena dejavnost v okviru vsake izmed treh komunističnih strank je bila izraz teženj, zlasti slovenskih komunistov po oblikovanju samostojne narodne politike na temelju političnih in gospodarskih razmer, v katerih so Slovenci živeli v vsaki izmed treh držav. Toda deklarativna politika vodstev treh komunističnih strank je bila koordinirana bolj v okvirih takratne politike kominterne. Septembra 1932 je dvanajsti plenum kominterne spoznanje X. in XI. plenuma o bližnji revolucionarni situaciji in končanem razdobju relativne stabilizacije kapitalizma, še konkretiziral. Ugotovil je, da se na eni strani zaostrujejo odnosi med imperialističnimi državami, ki se oborožujejo za vojaške spopade, da pa se na drugi strani krepijo revolucionarne sile, vpliv komunistov v podjetjih, sindikatih in med brezposelnimi in da narašča tudi revolucionaren boj kmetov. Te ugotovitve je strnil v sklep, da se je treba nevarnosti imperialistične vojne in intervencije proti Sovjetski zvezi upreti z bojem proti šovinizmu in nacionalizmu, za proletarski internacionalizem.²²

Na temelju te politične linije in s poudarkom na deseti obletnici francoske zasedbe Porurja, je potekala 1. januarja 1933 v Essnu konferenca zastopnikov komunističnih strank Nemčije, Francije, Anglije, Italije, Poljske, Belgije, Cehoslovaške, Avstrije in Luksemburga torej tistih strank, ki so »posebej zainteresirane na boju proti versajskemu sistemu in povezane med seboj s skupnimi mejami«. V skupni izjavi so se zastopniki komunističnih strank obvezali, da se bodo bojevali proti določbam imperialističnih mirovnih pogodb do njihovega uničenja

¹⁹ Delavsko-kmetijski list, 8. oktobra 1925, št. 36.

²⁰ Janko Pleterski, *Progresivne težnje med Slovenci na Koroškem*. Progresivna Slovenija, Trst in Koroška, Murska Sobota, 1964, str. 111; France Klopčič, obravnava na znanstvenem posvetovanju o OF slovenskega naroda ob njeni 25-letnici v dneh od 28. do 30. aprila 1966. *Prispevki 1966*, št. 1—2, str. 266—267.

²¹ Pleterski, navedeno delo, str. 111—112.

²² Arhiv CK ZKS, XII. plenum IK KI i zadače KPJ, F/KI—1932.

s silo proletariata in da bodo ustvarjali bojno zvezo množic prek državnih meja na temelju proletarskega internacionalizma, vzajemne pomoči in skupnega boja proti imperializmu in šovinizmu. Zato so med drugim pozdravili boj poljske komunistične stranke za pravico samoodločbe prebivalcev Gornje Šlezije in poljskega koridorja, zahodne Ukrajine in Belorusije do odcepitve od Poljske, za pravico svobodne priključitve Gdanska k Nemčiji; boj francoskih komunistov za samoodločbo naroda v Alzaciji in Lotaringiji, za osvoboditev Saara, kot tudi boj italijanskih delavcev in kmetov za samoodločbo slovenskega in tirolskega prebivalstva s pravico do odcepitve od Italije. Podprli so skupen boj KSI in KSJ zoper vojne navijače v njihovih lastnih državah. Komunistična stranka Jugoslavije, ki na konferenci ni sodelovala, se je v posebni izjavi solidarizirala z njenimi sklepi.²³

Na osnovi essenske konference sta februarja 1933 sprejela centralna komiteja KSI in KSJ skupno izjavo, ki ji je bilo izhodišče nevarnost vojaškega spopada med ekspanzionistično Italijo in Jugoslavijo, glavno oporo imperialistične Francije na Balkanu. Stranki sta izjavili, da bosta podpirali in razvijali boj vseh zatiranih narodov in narodnih manjšin v Jugoslaviji in Italiji za popolno pravico do samoodločbe, osvoboditve in edinstva slovenskega, hrvatskega, albanskega, makedonskega in drugih zatiranih narodov v Jugoslaviji in Italiji. Zato podpirata narodnorevolucionarna gibanja zatiranih narodov in narodnih manjšin in si prizadevata ustvariti revolucionarno zvezo italijanskega in srbskega delavskega razreda z narodnorevolucionarnim gibanjem zatiranih narodov in manjšin v obeh državah. Vodstvi strank sta tudi sklenili, da bosta najtesneje sodelovali in se vzajemno podpirali v skupnem revolucionarnem boju proti jugoslovanskemu in italijanskemu fašizmu ter proti vojnim pripravam obeh držav.²⁴ Centralni komitej KSJ je aprila opozoril oblastni komitej v Sloveniji na to izjavo in naročil, naj ukrepajo; da bi se naloge, formulirane v izjavi, v Sloveniji uresničevale. Hkrati so poslali tudi 5000 izvodov razglasa CK KSJ slovenskemu narodu v duhu te izjave.²⁵

Kmalu po februarjski izjavi sta KSI in KSJ sprejeli še skupno stališče k slovenskemu vprašanju. Objavila sta ga Delo in Proleter v dvojni številki maj-junij, medtem ko še ni ugotovljeno, če ga je objavila tudi KSI v svojem glasilu. Se-stanek, na katerem so sprejeli skupna stališča, je bil verjetno konec aprila ali v začetku maja 1933, ker je član centralnega komiteja KSJ Lovro Kuhar 15. maja pisal o tem Gustinčiču v Moskvo. Obe izjavi se po njegovem mnenju lepo dopolnjujeta in sestavljata podlago za uspešno sodelovanje obeh strank.²⁶

Stališče, ki sta ga stranki sprejeli, temelji na spoznanju o nujnosti skupnega boja proti narodnemu zatiranju Slovencev v mejah Italije in Jugoslavije. Izrekli sta se za — samoodločbo slovenskega naroda s pravico do odcepitve, za osvoboditev in združitev slovenskega naroda ob podpori srbskih in italijanskih komunistov, za delavsko-kmečko republiko Slovenijo kot končni cilj narodnostnega boja, ki je hkrati tudi boj proti buržoaziji.

Predlog nekaterih slovenskih komunistov za ustanovitev samostojne komunistične stranke Slovenije, ki naj bi združevala komuniste iz treh pokrajin, to

²³ Proleter, februar-marec 1933, št. 3.

²⁴ Delo, marec 1933, št. 1.

²⁵ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ Oblastnemu komiteju KSJ za Slov. z dne 3. aprila 1933, F/KI—1933; razglasa, ki ga omenja pismo, v arhivu ni.

²⁶ Arhiv IZDG, pismo Lovra Kuharja Dragotinu Gustinčiču z dne 15. maja 1933. Zbirka Gustinčič.

se pravi samostojne stranke v okviru slovenskega etničnega ozemlja, sta obe stranki v izjavi zavrnila: »Bojni interesi zahtevajo brezpogojno ohranitev in krepitev mednarodne enotnosti proletariata in njegove stranke, tako v Italiji kot tudi v deželah današnje Jugoslavije. V vsaki deželi mora biti le ena sekcija kominterne, ker le to daje osnovne pogoje za uspešen boj in zmago proletariata.«²⁷

Zastavlja se vprašanje, zakaj pri omenjenih izjavah ni sodelovala komunistična stranka Avstrije. Njeno odsotnost nam pojasnjuje Lovro Kuhar takole: »Najprej smo mislili (CK KPJ — op. A. N.), da bi izjavo tudi ona podpisala, kar bi bilo pravilno. Toda potem smo se odločili za to, da resolucij, ne prve in ne druge ne sopodpiše, temveč da da solidarnostno izjavo, ki se bo objavila hkrati z izjavo obeh strank. Vzroki za to niso bili politični pomisleki s katerekoli strani, temveč so bili tehnično konspirativne narave zaradi naključja, da »taborimo« pod njeno streho. Zato smo se v njenem interesu hoteli izogniti povodu za kako ultimativno postopanje tukajšnjih oblasti proti njej, ki bi podpisu gotovo sledilo. Sedaj so se dogodki tako razvili, da je tudi brez tega prišla v tak položaj. Vendar bi njen sopodpis pomenil formalen povod za njeno likvidacijo... Obljubljena solidarnostna izjava za drugo številko Dela ni prišla niti za naslednjo številko. Vzrok ni bil, kot se je opravičevalo v političnem nesoglasju z vsebino, temveč zaradi trenutnega kaosa v katerem je (KSA — op. A. N.).«²⁸ Junija je Kuhar ponovno pisal, da so se zaman trudili dobiti prepotrebno izjavo od KSA, zato so vso zadevo poslali kominterni.²⁹ Ta problem zasledimo tudi v pismu jugoslovanskega partijskega vodstva avstrijskemu iz januarja 1934. V njem namreč sporočajo očitek slovenske narodnorevolucionarne študentske mladine iz Koroške, ki je študirala na Dunaju, da se KSA ne zanima za narodno vprašanje na Koroškem. Zato so ob objavi skupnega stališča KSI in KSJ o slovenskem narodnem vprašanju takoj vprašali, zakaj ni sodelovala tudi KSA. Centralni komite KSJ v omenjenem pismu obžaluje, »da se naša obljuba, da bo Vaša izjava še sledila, ni izpolnila, kljub prizadevanjem, da bi jo od Vas dobili.«³⁰ Vsekakor je iskati glavne vzroke, da KSA ni sodelovala pri izjavah, v težkih okoliščinah, v katerih so se znašli avstrijski komunisti leta 1933, ko se je v Avstriji pod Dolfussovo vlado zelo hitro uveljavljal klerofašističen režim in so bili delavskim organizacijam šteti dnevi legalnega delovanja. Toda zanikati ne gre tudi določenega nerazumevanja vodstva KSA do slovenskega vprašanja na Koroškem. V omenjenem pismu jugoslovanskega partijskega vodstva je poudarjen tudi očitek avstrijskemu partijskemu vodstvu, ki je zavračalo širjenje glasila Delo po Koroškem, češ da slovenski knjižni jezik koroškim Slovencem ni razumljiv.

V istem času, ko sta vodstvu KSI in KSJ sprejeli skupni izjavi, pa je v Moskvi skupina slovenskih komunistov po naročilu centralnega komiteja KSJ pripravljala resolucijo o političnih razmerah na Slovenskem in nalogah KS. Skupina, ki so jo sestavljali Drago Gustinčič, Ivan Regent in Karel Hudomal, je začela s tem delom januarja 1933 na temelju obširne študije o slovenskem narod-

²⁷ Delo, maj-junij 1933, št. 2; Proleter, junij 1933, št. 6—7.

²⁸ Isto kot opomba 26.

²⁹ Arhiv IZDG, pismo Kuharja Gustinčiču z dne 12. junija 1933. Zbirka Gustinčič.

³⁰ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ CK KSA z dne 6. januarja 1934 (v nemščini) poslano tudi IK KI in balkanskemu sekretariatu. F/KI—1934.

nem problemu, ki jo je že dalj časa pripravljala Drago Gustinčič.³¹ Po dvomesečnih razpravah so sestavili Gradivo za teze o gospodarskem in političnem položaju v Sloveniji — obširen tekst razdeljen na štiri poglavja. V prvem je razčlenjen gospodarski, v drugem pa politični položaj v jugoslovanskem, italijanskem in avstrijskem delu Slovenije. Tretje poglavje daje kritičen pogled na dotedanjo politiko treh komunističnih strank v odnosu do slovenskega vprašanja, v četrtem pa so začrtani predlogi za usklajevanje dejavnosti KSI, KSJ in KSA glede na slovensko vprašanje.³² Kot vidimo, so avtorji gradiva za teze zastavili delo mnogo širše, kot je to naročil centralni komite. Analiza tez, zlasti ocene značaja političnih strank na Slovenskem, bi zahtevala posebno študijo. Tukaj naj le omenimo, da je zlasti označitev SLS kot glavne slovenske kapitalistične stranke in torej glavnega sovražnika delavskega razreda (to je Gustinčičeva teza), sprožila mnogo spornih razprav v CK KSJ, pa tudi med samimi sestavljalci tez.³³ Polemika o teh, zlasti pa še o drugih vprašanjih, kot so problem samoodločbe, vloga Trsta v slovenskem gospodarskem življenju, problem obsega slovenskega ozemlja oziroma vprašanje meja itd. se je avgusta 1934, že po objavljeni izjavi treh komunističnih strank, prenesla v *Stato Operaio*, ki je objavil teze pod naslovom *Zapiski o Sloveniji*. Z zapiski je polemiziral Ivan Regent, ki mu je Gustinčič odgovoril s čudno kritiko.³⁴

V zvezi z našo obravnavo nastajanja izjave treh strank, nas bolj zanimajo ugotovitve v tretjem in četrtem poglavju tez. Avtorji namreč trdijo, da nobena izmed treh strank ni imela dotlej izdelane analize o političnih, gospodarskih in narodnih vprašanjih Slovencev, niti programa za delo med slovenskimi množicami, na kar so slovenski komunisti že dolgo opozarjali. Izrečena je bila ostra kritika vodstev vseh treh strank zaradi brezbržnega odnosa do slovenskega narodnega vprašanja kot tudi zaradi zanemarjanja razvoja slovenskega kadra in izdajanja literature v slovenskem jeziku. Teze dalje ugotavljajo, da kolikor se je vodila konkretna narodna politika, se je vodila na lastno pest slovenskih komunistov in ne pod vodstvom pristojnih komunističnih strank.³⁵ Danes je še težko objektivno presoditi upravičenost ali neupravičenost te kritike, ker je to vprašanje še premalo razjasnjeno. Posamezne postavke v tej kritiki so avtorji podprli s stvarnimi dokazi. Upoštevali pa niso, ali pa niso poznali prizadevanj vodstev ko-

³¹ Arhiv IZDG, Komentar Dragotina Gustinčiča k dopisovanju med Prežihom in Gustinčičem o sporu glede značaja slovenskih političnih strank, oktober 1963. Zbirka Gustinčič; Arhiv CK ZKS, pismo Sommerja Gregorju z dne 27. novembra 1932; Odluka CK KPJ o razradjanju slovenačkog pitanja. F/KI—1933. Gustinčič navaja, da je skupina delala po naročilu balkanskega sekretariata, ker mu je sporočil nalogo Vujević — predstavnik KSJ v balkanskem sekretariatu. Toda iz pisma Sommerja Gregorju (Vujeviću) in odloka CK KSJ je razvidno, da je naročil Vujeviću to centralni komite KSJ.

³² Arhiv IZDG, Material für die Thesen zur wirtschaftlichen und politischen Lage in Slowenien, elaborat v Zbirki Gustinčič.

³³ Glej o tem Arhiv IZDG, korespondenca med Kuharjem in Gustinčičem. Zbirka Gustinčič.

³⁴ Lo *Stato Operaio* 1943, VIII, št. 5 in 6. Note sulla Slovenia, fotokopija št. 5 v arhivu IZDG; Lo *Stato Operaio* 1943, VIII, št. 8, Osservazioni alle Note sulla Slovenia, fotokopija v arhivu IZDG; glej tudi Regent, Poglavja iz boja za socializem, Ljubljana 1958, str. 391—400; Lo *Stato Operaio* 1935, IX, št. 2, Una critica curiosa (arhiv v IZDG nima te fotokopije); glej tudi neobjavljen odgovor Ivana Regenta na Una critica curiosa, rokopis v arhivu IZDG. Zbirka Regent.

³⁵ Isto kot opomba 32.

munističnih strank, o katerih smo že govorili, niti objavljenih izjav o slovenskem vprašanju iz leta 1930 in februarja 1933. Pri poudarjanju važnosti slovenskega vprašanja so teze izhajale predvsem z vidika strateške pomembnosti slovenskega ozemlja kot najvažnejšega bojnega področja italijansko-jugoslovanske armade: če komunistična stranka ne bo odtrgala ljudskih množic od vpliva SLS in jih pridobila za proletarsko revolucijo, »lahko postane Slovenija zaradi strateške lege nevarna tako jugoslovanski kot italijanski revoluciji«.

Avtorji tez so predlagali ustanovitev skupne agitprop komisije, ki bi jo sestavljali slovenski komunisti iz vseh treh delov Slovenije (jugoslovanskega in obeh zamejskih). Ta bi pod nadzorstvom treh komunističnih strank usklajevala delo na celotnem slovenskem ozemlju. Predlagali so tudi sklicanje mednarodne konference, ki bi določila jasne smernice glede dela med Slovenci v vseh treh državah. Na njej naj bi sodelovali predstavniki vseh treh strank, delegati aktiva iz vseh treh delov slovenskega ozemlja ter starejši slovenski komunisti, ki so se dotlej ukvarjali s slovenskim narodnim vprašanjem. Vsaka izmed treh komunističnih strank bi morala pripraviti temeljito analizo razmer v delu Slovenije, ki spada v okvir njene države, ter program glede na narodno in kmečko vprašanje. Pripravile naj bi tudi osnutek manifesta slovenskemu delovnemu ljudstvu. V njem bi vse tri stranke pojasnile, da se slovensko ljudstvo lahko osvobodi samo z zmagovito revolucijo in da mu komunistične stranke zagotavljajo popolno samoodločbo s pravico do odcepitve od države.

Naslednja dva predloga pa obravnavata načrt za skupno izdajanje slovenske literature in ukrepe za hitrejši razvoj slovenskega kadra.³⁶

Na podlagi tez je skupina izdelala še Resolucijo o položaju v jugoslovanskem delu Slovenije in naloge KSJ.³⁷

Gradivo za teze so sredi marca 1933 poslali centralnim komitejem KSI, KSJ in KSA. V priloženem pismu so poročali o velikih težavah, ki so jih imeli pri sestavljanju spricho dejstva, da temeljna vprašanja o slovenskih narodnih problemih še niso obdelana in rešena. Zato so še enkrat poudarili nujnost sodelovanja treh strank. Tez niso imeli za popolno delo, temveč le za razpravno gradivo.³⁸ Tudi Regent je v neobjavljenem odgovoru na že omenjeno polemiko v Stato Operaio poudaril, da je gradivo poslano trem strankam nepopolno, z mnogimi političnimi napakami, ker člani skupine, ki so ga sestavljali, niso bili enotni glede vseh vprašanj. Sklenili so, da bo vsak izmed njih lahko povedal svoja stališča na predvideni konferenci.³⁹

Vodstvom treh strank so predlagali, naj sestavijo komisijo iz predstavnikov treh strank, zastopnika oddelka za narodne manjšine pri kominterni in članov skupine, ki so sestavljali teze, da bi še naprej proučevali ta vprašanja. Predlagali so tudi, naj pošljejo prepis poslanega gradiva oddelku za narodne manjšine.⁴⁰ Tako je bilo slovensko vprašanje prvič postavljeno hkrati pred vse tri komunistične stranke, ki jih zadeva ta problem in s tem je postalo tudi medpartijsko vprašanje.

³⁶ Isto.

³⁷ Arhiv IZDG, Zbirka Gustinčič; glej tudi opomba 31.

³⁸ Arhiv IZDG, An die ZK der KPJ, ZK der KPI, ZK der KPÖ, Teuere Genossen, Golubjev, Matteo, Hernet z dne 15. marca 1933. Zbirka Gustinčič.

³⁹ Arhiv IZDG, odgovor Ivana Regenta na Una critica curiosa, rokopis. Zbirka Regenta.

⁴⁰ Isto kot opomba 38.

Kljub temu, da so teze poslali vsem trem strankam že 17. marca 1933, pa vse kaže, da jih vodstvi KSI in KSJ takrat, ko sta sprejeli skupna stališča o slovenskem narodnem vprašanju, še nista imeli v rokah. Iz korespondence med Kuharjem in Gustinčičem je namreč razvidno, da centralni komite KSJ še več kot dva meseca ni prejel tega gradiva. Gustinčič se v pismu Kuharju z dne 23. maja huduje, ker še sredi maja predstavnik KSJ pri kominterni ni poslal tega gradiva naprej, niti ni o tem, da je že pripravljeno, obvestil vodstva na Dunaju. Kuharju priporoča, naj tudi on pritiska, »ker samo tako lahko pride do skupne akcije«. ⁴¹ Šele konec avgusta je Kuhar sporočil, da je dokument o slovenskem vprašanju končno le prišel, bil sprejet in poslan kominterni. Razen drugega so bili sprejeti vsi predlogi. Ne ve pa, kako bosta reagirali drugi dve stranki. ⁴²

Kdaj sta prejeli gradivo vodstvi drugih dveh strank, ne vemo. Iz Regentovega pisma Galliju (Luigi Longo — op. A. N.) iz sredine junija 1933 lahko sklepamo, da je tudi pri KSI stvar zastala: »Minili so že trije meseci, odkar smo poslali gradivo za teze o slovenskem vprašanju,« piše Regent. »Naproseni ste bili, da skličete posvetovanje med vami in nekaterimi slovenskimi tovariši in drugimi ustreznimi člani našega gibanja. Doslej niste storili ničesar.« ⁴³

V istem času, ko je skupina v Moskvi obdelovala slovensko vprašanje, je na Dunaju pripravljal Lovro Kuhar s sodelavci po sklepu centralnega komiteja dva projekta o istem vprašanju: Podlago za slovensko narodno revolucionarno gibanje, ki je predelana izšla v brošuri Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda kot programa SNR gibanja, in Osnutek resolucije o položaju v Sloveniji in najbližjih nalogah stranke. ⁴⁴ Ko so eni in drugi ugotovili, da hkrati preučujejo ista vprašanja, so si izmenjavali gradivo, dajali opombe in pismeno polemizirali o vprašanih, kjer so se njihova stališča razhajala. Zlasti so razpravljali o značaju SLS in vlogi cerkve, o značaju slovenskega narodno revolucionarnega gibanja in sodelovanja v njem. ⁴⁵

Poleg omenjenih dveh se je ukvarjala z istim delom še neka tretja skupina v Moskvi, v kateri pa ni bilo Slovencev. O tem piše maja 1933 Gustinčič Kuharju: »Tako se torej stvar pripravlja na treh straneh in to nima po našem mnenju nobenega smisla. Če je naša filiala (CK KSJ — op. A. N.) mnenja, da to lahko drugi bolje opravijo, naj bo pač tako,« ⁴⁶ nakar mu junija Kuhar odgovarja: »Čudno se mi zdi poročilo o drugi brigadi (skupini — op. A. N.), ki jo omenjaš.

⁴¹ Arhiv IZDG, pismo Gustinčiča Kuharju z dne 23. maja 1933, Zbirka Gustinčič; iz pisma Gregorja Sommerju z dne 3. aprila 1933 pa je razvidno, da je bilo gradivo o slovenskem vprašanju poslano CK KSJ in se je verjetno nekje na poti zataknilo. Gregor namreč obešča, da pošilja projekt o slovenskem vprašanju, o katerem se bo v bližnji prihodnosti razpravljalo v balkanskem sekretariatu, zato prosi opombe k projektu. Sommer pa 17. maja odgovarja Gregorju, da projekt še ni prispel, pač pa je CK KSJ poslal Gustinčiču svoj projekt resolucije o slovenskem vprašanju, Arhiv RPJ, F/KI, MF 46/257, Arhiv CK ZKS, F/KI-1933.

⁴² Arhiv IZDG, pismo Kuharja Gustinčiču 31. avgusta 1933. Zbirka Gustinčič.

⁴³ Arhiv IZDG, pismo Ivana Regenta iz Sovjetske zveze Galliju, sredi leta 1933. Zbirka Regent.

⁴⁴ Arhiv IZDG, oba projekta v Zbirkah Gustinčič in Regent; Boj za osvoboditev in združitev slovenskega naroda, narodno revolucionarna knjižnica, zvezek 1, 1933, primerek hranita arhiv CK ZKS in NUK; glej tudi opombo 12.

⁴⁵ Arhiv IZDG, glej o tem korespondenco med Kuharjem in Gustinčičem, Zbirka Gustinčič.

⁴⁶ Arhiv IZDG, pismo Gustinčiča Kuharju z dne 23. maja 1933. Zbirka Gustinčič.

Nam ni o tem ničesar znanega. Zadevno smo se obrnili do našega zastopnika (pri KI — op. A. N.). Ne more biti delovne skupine, ki se bavi s slovenskimi problemi, ako ni v njej Slovencev, ki so na razplago in če so na razpolago. Popolnoma razumemo vašo nevoljo, mislimo pa, da se bo stvar medtem pojasnila in urenila v našo skupno korist in pravilno razumevanje vašega sodelovanja tam zgoraj.«⁴⁷ Toda o delu te tretje skupine, razen omenjenih pripomb v pismih, v dokumentih ni obenih podatkov.

Zadnja stopnja do nastanka izjave treh strank je bil širši sestanek v balkanskem sekretariatu pri kominterni v Moskvi, konec decembra 1933. Po Gustinčičevih navedbah so na njem sodelovali v imenu KSJ Josip Čižinski-Gorkič in Dragotin Gustinčič, za KSI Palmiro Togliatti, Ruggero Grieco in Ivan Regent, za KSA pa Gregor Kersche. Na sestanku je bil prisoten še nek Bolgar, balkanski sekretariat pa je zastopal nek Poljak (Vasiljev?), ki je sestanek tudi vodil. Zaključni akt tega sestanka, na katerem je Gustinčič na osnovi zbranega gradiva obrazložil politiko treh strank do narodnega vprašanja Slovencev, je bila deklaracija treh strank o narodnem vprašanju Slovencev. Namesto predlagane komisije za preučevanje slovenskega vprašanja so sklenili ustanoviti časopis, ki naj bi še naprej zbiral gradivo o tem vprašanju in ga obdeloval. To je bila revija Rdeča zvezda, ki je izšla v Moskvi prvič pa tudi zadnjič junija-julija 1934. Uredila sta jo za KSJ Gustinčič, za KSI pa Ivan Regent.⁴⁸ Predlagano komisijo, ki bi usklajevala delo v vseh treh delih slovenskega ozemlja, pa naj bi nadomestilo SNR gibanje kot enotna organizacija za vse slovensko ozemlje, brez ozira na državne meje, katerega središča bi bilo v jugoslovanskem delu Slovenije.

O domnenem sestanku v balkanskem sekretariatu priča tudi pismo centralnega komiteja KSJ iz januarja 1934, ki obvešča pokrajinski komite KSJ za Slovenijo, da je bil sestanek predstavnikov treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju in da so na njem sprejeli deklaracijo treh strank ter skupni manifest slovenskemu narodu. V deklaraciji razloženo skupno stališče o slovenskem vprašanju naj bi bilo osnova za vse nadaljnje delo.⁴⁹

Sprejeta deklaracija je bila torej izjava treh komunističnih strank oziroma njen osnutek. Bolj zapleteno je vprašanje, kaj je bilo s skupnim manifestom treh strank slovenskemu narodu, ki ga omenja centralni komite v pismu. Že ko smo govorili o predlogih skupine v Moskvi, ki je napisala teze, smo omenili tudi manifest, ki naj bi ga stranke sprejele. O tem vprašanju zasledimo tudi kratko sporočilo Gustinčiča januarja 1934 Kuharju, da pošilja projekt oklica slovenskemu narodu in prosi centralni komite za mnenje o njem.⁵⁰ Opombe k temu projektu, ki jih je centralni komite poslal 22. marca 1934 komiterni, so se ohranile. Potrjujejo nam, da se je o manifestu, ki »izhaja iz splošne deklaracije treh strank«, govorilo na sestanku v balkanskem sekretariatu. Mnenje centralnega komiteja o projektu oklica je pozitivno, opozarja pa na tele tri glavne vsebinske po-

⁴⁷ Arhiv IZDG, pismo Kuharja Gustinčiču z dne 12. junija 1933. Zbirka Gustinčič.

⁴⁸ Pismena izjava Dragotina Gustinčiča 14. julija 1967 in ustni podatki istega Alenki Nedog 28. avgusta 1967. Ivan Regent načelno potrjuje navedbo. Gustinčiča o sestanku v balkanskem sekretariatu in udeležbi na njem v izjavi z dne 14. septembra 1967, dasi se sam tega ni podrobno spominjal. O Gorkičevi udeležbi na sestanku govori tudi pismo CK KSJ Bariču v Slovenijo z dne 20. januarja 1934, ki sporoča: »Sommer se vratio. Uskoro dobičeš opirne informacije o odlukama gore.«

⁴⁹ Arhiv CK ZKS pismo CK KSJ PK KSJ z dne 29. januarja 1934. F/KI—1934.

⁵⁰ Arhiv IZDG, pismo Gustinčiča Kuharju z dne 29. januarja 1934. Zbirka Gustinčič.

manjkljivosti: 1. samo SLS in socialni demokrati so označeni kot izdajalci slovenskih osvobodilnih teženj in tlačitelji lastnega ljudstva, medtem ko slovensko liberalna buržoazija ni omenjena, dasiravno je politično in razredno tako ob prevratu kot pod diktaturo igrala pomembno vlogo in jo še igra: 2. ocena stališč socialne demokracije do slovenskega vprašanja se omejuje samo na jugoslovanski del Slovenije. Razčleniti bi bilo treba tudi imperialistično vlogo socialne demokracije v Italiji, zlasti pa podčrtati raznarodovalno politiko avstrijske socialne demokracije na Koroškem; 3. centralni komite poudarja tudi potrebo naglasiti vlogo klerofašizma v zvezi s februarskimi dogodki v Avstriji, ker ti razkrivajo nasilne ukrepe proti Slovincem na Koroškem kot tudi nasilno politiko korporacijskih sistemov proti narodnim manjšinam sploh. Podrobnejšim opombam k posameznim formulacijam v tekstu, sledijo še opombe k sklepnim geslom. Manifest je bil, kot vzemoz iz omenjenega pisma centralnega komiteja z opombami, v Moskvi že pripravljen za objavo, zato prosijo zanj, da bi ga lahko objavili v partijskih listih.⁵¹ V nobenem takratnem časopisu ali letaku pa manifesta ni najti. Iz tega lahko sklepamo, da ga niso objavili, zato tudi ne poznamo njegove vsebine. Navedene opombe jo le rahlo nakazujejo. Zakaj so opustili prvotni namen, da se tri stranke v skupnem manifestu obrnejo na slovensko ljudstvo, ostaja še nadalje odprto vprašanje.

Izjava Komunistične stranke Jugoslavije, Komunistične stranke Italije in Komunistične stranke Avstrije k slovenskemu vprašanju je datirana z aprilom 1934. Dosedanje raziskave nas vodijo k sklepu, da izjave niso sprejele tri stranke aprila 1934 na sestanku na Dunaju, kot se je doslej pisalo.⁵² Besedilo, ki so ga sprejeli na sestanku v balkanskem sekretariatu, je 11. januarja 1934 v dokončni obliki sprejel in potrdil na seji politični sekretariat IK komiterne, ga nato poslal vodstvom treh strank, marca pa objavi tudi v svojem glasilu Internationale Presskorrespondenz.⁵³ Vodstvo Komunistične stranke Jugoslavije je na seji 26. aprila 1934 ob prisotnosti zastopnika pokrajinskega komiteja KSJ za Slovenijo Vilija Konteja razpravljalo o izjavi in jo sprejelo.⁵⁴ Iz tega lahko sklepamo, da sta imeli enake sestanke tudi vodstvi KSI in KSA in da je izjava zato datirana z aprilom. To domnevo nam potrjuje tudi Gorkičevo pismo z dne 30. aprila 1934, ko sporoča IK KI, »da bodo objavili prejeta izjavo treh strank«. V pismu tudi opozarja, da je po mnenju centralnega komiteja v izjavi nezadovoljiva formulacija o vlogi socialne demokracije v Avstriji in njenega stališča do slovenskega vprašanja. Zato predlaga, da stavek v četrtem odstavku, ki se glasi »V Avstriji taji socialna demokracija sploh narodno zatiranje Slovencev na Koroškem«, spremeni takole »V Avstriji socialna demokracija ni samo tajila nacionalno zatiranje Slovencev na Koroškem, ampak je Slovence kot vladna stranka skupno z meščanskimi strankami nasilno raznarodovala in tlačila.« To spremembo formulacije so predlagali

⁵¹ Arhiv CK ZKS, Opombe k projektu slovenskega poziva treh zainteresiranih strank (v nemščini), Sommer, 22. marca 1934. F/KI—1934.

⁵² Arhiv CK ZKS, M/Spomini; glej o tem cit. delo I. Juvančiča str. 95, ter Lidije Sentjurc, *Ilegalna aktivnost v Slovenskem Primorju — Trstu*. Borec 1963, str. 332—338.

⁵³ Glej opombo 48; Arhiv PJ, Deklaracija KP Jugoslavije, KP Italije in KP Avstrije o slovenskem vprašanju (v ruščini), potrjeno na zased. polit. sekret. 11. januarja 1934, protokol št. 207, F/KI, MF 106/148; Internationale press correspondance (Inprekor), 9. marec 1934, št. 16, str. 403 (v angleščini). Tako deklaracija v ruskem jeziku kot tista iz Inprekora nimata datuma, niti niso na njih podpisane komunistične stranke.

⁵⁴ Arhiv CK ZKS, Zapisnik sestanka CK KSJ 26. aprila 1934. F/KI—1934.

tudi vodstvu KSI.⁵⁵ Če bi izjavo sprejeli aprila predstavniki treh strank na skupnem sestanku, te dodatne opombe ne bi bile potrebne. Ker pa je bil končen tekst sprejet oziroma potrjen že v januarju, je predlagana formulacija upoštevana samo v izjavi, objavljeni v Delu in v letaku PK KPJ za Slovenijo, v vseh drugih objavah pa je ostalo prvotno besedilo.

Izjava sta objavila julija 1934 Proleter in Delo, prvi v srbohrvatskem, drugi pa v slovenskem jeziku. PK KSJ za Slovenijo jo je objavil v ciklostiliranem letaku, ni pa je zaslediti v Rdečem praporu, kot je bilo to napovedano v sklepih seje CK KSJ. V slovenskem jeziku jo je objavila tudi revija Rdeča zvezda. Stilstično in jezikovno se ta tekst zelo razlikuje od tistega v Delu, ker gre za dva različna prevoda. Izjava v Rdeči zvezdi je bila prevedena po Inprekorju iz francoščine,⁵⁶ medtem ko za predlog prevoda v Delu ne vemo, kot tudi ne vemo, v kakšnem jeziku je bil napisan izvirnik izjave. Lahko sklepamo, da je bil napisan v istem jeziku, v katerem je dajal pripombe Gorkič, to je v nemškem, ali pa v ruskem, ker je fotokopija deklaracije iz januarja 1934, ki jo hrani arhiv, napisana v tem jeziku. Komunistična stranka Italije je objavila izjavo v Stato Operaio avgusta 1934, ne vemo pa, če so jo tiskali tudi v Unità kot so nameravali, ker nimamo še na voljo starih letnikov tega lista.⁵⁷

Iz istega razloga tudi ne vemo, ali je in kje je tiskala izjavo KSA. Pač pa vemo, da so jo nameravali leta 1935 tiskati slovenski komunisti iz okolice Železne Kaple v ciklostiliranem slovenskem listu Kam?, pa jim je policija to preprečila.⁵⁸ Centralni komite KSJ je vodstvu KSA predlagal, da bi zaradi pomembnosti tega dokumenta za Koroško poskrbeli, da bi ga širili okrožni odbori komunistične stranke v slovenskem in nemškem jeziku. V ta namen so tudi ponudili 500 izvodov Dela za objavljeno izjavo.⁵⁹ Centralni komite KSJ je ob objavi izjave poudaril, da so jo sprejeli v času, ko »podjarmljeni slovenski narod postaja ponovno predmet imperialističnih apetitov«. Označuje jih okrepljena velesrbska propaganda za tako imenovano »jugoslovansko idejo«, s katero se obračajo na Slovence in Hrvate v Julijski krajini in v Avstriji, njihovo zakulisno mešetarjenje z nacisti in prvi še rahli poskusi avstrijskih fašistov da bi s pomočjo Italije kovali iz usode Slovencev v Jugoslaviji zase političen kapital. »Zaradi izdajstva voditeljev slovenskih meščanskih strank in slovenske socialne demokracije izgleda, kot da bi težnje slovenskega naroda po osvoboditvi in združitvi spet postale plen solzavih fraz različnih domoljubov in krempljev sosednih fašističnih držav.« Zato so komunistične stranke, ki se na slovenskem ozemlju borijo proti narodnemu in gospodarskemu zatiranju, imele za svojo »programatično dolžnost, da k slovenskemu vprašanju jasno opredelijo svoje stališče« in hkrati pokažejo tudi »način, kako je slovenskemu narodu mogoče uresničiti svoje težnje«.

Če primerjamo izjavo treh strank s stališči KSI in KSJ o slovenskem narodnem vprašanju iz leta 1933, vidimo, da se njune glavne postavke ujemajo. V izjavi treh strank so stališča le natančneje oblikovana in širše utemeljena, razen tega pa so jih tokrat sprejele tri stranke. Z njeno obravnavo v IK kominterne in objavo v že omenjenih listih, zlasti v Inprekoru, je bilo slovensko vprašanje tokrat postavljeno pred celotno komunistično gibanje.

⁵⁵ Arhiv CK ZKS, pismo Sommerja z dne 30. aprila 1934. F/KI—1934.

⁵⁶ Glej opombo 48.

⁵⁷ Glej opombo 55.

⁵⁸ Pleterski, navedeno delo, stran 55.

⁵⁹ Glej opombo 55.

V izjavi so se tri stranke izrekle za samoodločbo s pravico do odcepitve od imperialističnih držav Italije, Jugoslavije in Avstrije in za združitev slovenskega naroda. Vprašanje okvira bodoče Zedinjene Slovenije pušča izjava popolnoma odprto, medtem ko ga stališča KSI in KSJ iz leta 1933 povezujejo z zmagovito revolucijo na Balkanu, v Podonavju in Italiji.

Tretja točka izjave opredeljuje razredni značaj boja za rešitev slovenskega vprašanja določneje kot stališče dveh strank iz leta 1933: »Komunisti vseh treh delov Slovenije... bodo... vezali boj za uresničitev osvoboditve in združitve slovenskega naroda z bojem proti lastni buržoaziji, za vzpostavitev delavsko kmečke oblasti. To je zato neobhodno potrebno, ker je vsa slovenska buržoazija protirevolucionarna in ker slovenski narod svojo osvoboditev in združitev lahko doseže samo z revolucionarnim bojem pod vodstvom delavskega razreda in v zvezi s proletariatom vladajočih narodov.«

V naslednji točki, ki je v stališčih dveh strank ni, je podrobneje označen odnos buržoaznih strank in socialne demokracije do slovenskega vprašanja na temelju obsežnega gradiva, o katerem smo obširneje že prej govorili. Iz te karakteristiske izhaja naloga slovenskih komunistov, naj nastopajo z enako ostrostjo zoper režimske stranke in zoper politiko slovenskih narodnosporazumaških strank, ki zapeljujejo delovne množice. Vse tri stranke so se zavezale, da bodo aktivno podpirale boj za rešitev slovenskega narodnega vprašanja in se za ta cilj hkrati borile tudi proti lastni buržoaziji.⁶⁰

Izjava treh strank je bila sprejeta v prelomnem obdobju boja mednarodnega proletariata in s tem povezane politike kominterne. Doba, ko je komunistično delavsko gibanje usmerjalo svoj glavni udarec na notranjo slabitev imperialističnega versajskega sistema v Evropi, za obrambo Sovjetske zveze pred intervencijo zahodnih imperialističnih sil na čelu s Francijo, se je pravkar stekla. Umikala se je novemu razdobju, v katerem je postal boj proti fašizmu osrednja točka združevanja ne le proletariata, temveč vseh demokratičnih sil sveta, to je dobi ljudske fronte, ki je bila sprejeta kot nova smer v politiki kominterne že leto dni po izjavi treh strank, na njenem sedmem kongresu. Zato vsebuje izjava elemente enega in drugega razdobja. Iz stališč, ki jih omejuje še stara politika, se že prebijajo osnovna izhodišča za novo, ljudskofrontno politiko zbiranja demokratičnih sil, še posebej, kar zadeva politiko KSJ. Delo je ob objavi izjave treh strank v uvodniku že v tem novem duhu zapisalo, da se za uresničenje izjave zahteva od komunistov »zbrati v enotno fronto vso za boj pripravljeno množico slovenskega naroda« in pridobiti za to »tudi vse tiste, ki proti imperializmu in fašizmu niso samo v besedah, ki jim nacionalna usoda slovenskega naroda ni samo prazno čvekanje.«⁶¹

Prikazan proces nastajanja izjave treh komunističnih strank lahko sklenemo z nekaj osnovnimi ugotovitvami: prvič, izjavo je treba gledati kot izraz reagiranja revolucionarnega delavskega gibanja na dejansko obstoječi narodni problem Slovencev, konkretni ukrepi komunistične internacionale v tej smeri so torej le posledica tega; drugič, slovenski komunisti so si vztrajno prizadevali, da se slovensko narodno vprašanje postavi pred vse tri komunistične stranke, ki jih zadeva ta problem in da se mednarodno uveljavi; tretjič, skupna stališča vseh treh

⁶⁰ Delo, skupno glasilo KSI in KSJ, maj-junij 1933, št. 2; Delo, skupno glasilo KSI in KSJ, julij 1934, št. 8; Delo, glasilo CK KPS, julij 1948, št. 1.

⁶¹ Delo, julij 1934, št. 8.

strank so se lahko oblikovala le postopoma, ker je bilo to odvisno od okoliščin revolucionarnega delovanja vsake izmed treh strank v svoji deželi in od splošnih strateško taktičnih vprašanj mednarodnega delavskega gibanja; četrtrič, pomen izjave ni v njenem akcijskem, namreč v programskem značaju. Z njo so prevzeli skupaj s slovenskimi tudi drugi jugoslovanski ter avstrijski in italijanski komunisti odgovornost za uresničenje tega programa, katerega bistvo je v osvoboditvi in združitvi Slovencev.

S kratkim, fragmentarnim dopolnilom želim opozoriti še na zanimivo in dokaj nejasno vprašanje, zakaj komunistična stranka Jugoslavije in po letu 1937 tudi Komunistična stranka Slovenije vse do leta 1941 nista več omenjali izjave v svoji narodnostni politiki. Presenetljivo je namreč že dejstvo, da v referatu o narodnem vprašanju na pokrajinski konferenci KPJ za Slovenijo septembra 1934 — to je dva meseca po objavi izjave — ta ni več omenjena. Tudi skupnih sestankov vodstev komunističnih strank ni več zaslediti, razen skupne izjave CK KSI in CK KSJ iz leta 1937 ob sklenitvi italijansko-jugoslovanske državne pogodbe, ki pa je imela protesten značaj. Da so nekaj časa še obstajala prizadevanja v tej smeri, nam priča pismo Prežihovega Voranca Ivanu Regentu iz januarja 1935, v katerem razlaga razmere v vodstvih posameznih komunističnih strank. Na osnovi tega predlaga storiti nekaj potrebnih ukrepov in tudi »kako posvetovanje onih, kot je zamišljeno, bi bilo že pereče. Toda brez zastopnikov iz domovine bi to malo hasnilo. In to je problem z ozirom na stanje na Primorskem.«⁶²

O tem, kako so sprejeli izjavo slovenski komunisti in se nanjo odzvali, v arhivih skoraj ni sledu. Ohranilo se je le zanimivo poročilo univerzitetnega komiteja KSJ v Ljubljani iz junija 1934, ki omenja izjavo kot velik dogodek: »Takega programa Slovenci doslej še nismo imeli, zato je razumljivo, da je (izjava — op. A. N.) naredila na študente največji vtis.« Hkrati graja slab, duhu slovenskega jezika tuj prevod in poudarja: »V svojem tisku moramo z vso skrbnostjo paziti na vsebino in nič manj na jezikovno obliko in slog, ki mora biti tembolj izklesan in dovršen v deklaraciji o slovenskem vprašanju.«⁶³

Drug neposreden odziv na izjavo pa je izjava slovensko-hrvatske komunistične federacije Julijske Benečije iz septembra 1934, ob tretjem kongresu slovensko-hrvatskih emigrantov iz Julijske krajine, v Mariboru. Sklepe kongresa so označili kot orodje notranje in zunanje politike beograjskega režima, ker so »v odločitvi nasprotju z današnjimi in bodočimi interesi Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini«. Ponovno so se izrekli za načela izjave treh komunističnih strank o slovenskem vprašanju in se izjavili za pravico samoodločbe s pravico do odcepitve in za zedinjenje slovenskega naroda. Hkrati so zahtevali enako pravico tudi za vse narode in manjšine (Hrvatje, Nemci in Italijani), ki prebivajo na slovenskem jezikovnem ozemlju.⁶⁴

V neposredni zvezi z izjavo treh strank je tudi sklep o ustanovitvi Komunistične stranke Slovenije, če drži Gustinčičeva izjava, da je bilo to vprašanje načeto že na sestanku v balkanskem sekretariatu ob razpravi o slovenskem narodnem vprašanju. O tej zamisli so razpravljali potem na sestanku izvršnega

⁶² Arhiv IZDG, Pismo Lovra Kuharja Ivanu Regentu z dne 17. januarja 1935. Zbirka Regent.

⁶³ Arhiv CK ZKS, poročilo univerzitetnega odbora KSJ junija 1934, Kazenski spis Tepina Pavle, 1934, corpora delicti.

⁶⁴ Delo, oktobra 1934, št. 10.

komiteja kominterne in hkrati z izjavo treh strank sprejeli tudi sklep o reorganizaciji KSJ na avtonomne stranke v okviru enotne KSJ.⁶⁵ To navajam le kot domnevo, ki jo bo potrebno še raziskati s pomočjo protokolov sej IK KI in njegovih sekretariatov, ki pa zaenkrat še niso dostopni.

Vsekakor pa drži, da je centralni komite KSJ že tri mesece po izjavi sporočil svojemu članu Bistremu-Srdjanu Prici v domovino, da »obstaja principialni sklep, da se v okviru KSJ ustanovi posebna Komunistična stranka Slovenije in Komunistična stranka Hrvatske«. Ta sklep je utemeljen s potrebo, da komunistične stranke zatiranih narodov nastopijo kot samostojne narodne stranke kot boljša protiutež nacionalnim reformistom in nacional-fašistom od Komunistične stranke Jugoslavije. Drug dokaz pa je podčrtan s potrebo po krepitvi komunističnih kadrov posameznih narodnosti. Z omenjeno reorganizacijo pa se bistveno ne menja notranja organizacijska struktura enotne KSJ, ki ostane centralistično in ne federalistično organizirana. Ta sklep je moral, kot je razvidno iz pisma, ostati v tajnosti in se o njem še ni smelo razpravljati niti na bližnjih pokrajinskih konferencah KSJ. Centralni komite prosi Bistrega za mišljenje o tem sklepu kot tudi za mišljenje ožjega kroga partijskih delavcev na Hrvatskem in v Sloveniji, s katerimi bo o tem razpravljaj.⁶⁶ Ta tajna navodila govore za zgoraj navedeno domnevo o sklepu IK KI o ustanovitvi samostojnih nacionalnih partij.

Ne glede na te hipoteze pa ostane dejstvo, da je zamisel o samostojni slovenski stranki nastala v času obsežnih razprav o slovenski narodni problematiki, razprav, ki so se strnile v izjavi treh komunističnih strank. Že sam sklep o ustanovitvi samostojnih komunističnih strank, ki ga je sprejela IV. državna konferenca decembra 1934, je logično povezan z izjavo treh strank oziroma z njenim uresničenjem, čeprav formalno pri tem ni omenjena. KSJ je s tem v praksi pokazala, da je boj za osvoboditev in združitve Slovencev njen revolucionarni program. Potrebno pa je opozoriti še na zanimivo opombo centralnega komiteja KSJ pod objavljeno izjavo, da je »samo po sebi razumljivo, da velja sklep IV. državne konference o ustanovitvi slovenske komunistične stranke samo za slovensko ozemlje, ki spada pod Jugoslavijo, ne pa tudi za Primorsko in Južno Koroško«.⁶⁷

V spremenjenih mednarodnih okoliščinah, pa tudi v spremenjenih notranje-političnih razmerah v Jugoslaviji, je Komunistična stranka Jugoslavije že naslednje leto (1935) modificirala stališče v prvi točki izjave glede vprašanja odcepitve, ne da bi se s tem izneverila programskim načelom izjave, katerih bistvo ni v pravici Slovencev do odcepitve, ampak v pravici do združitve. Centralni komite novembra 1935 pojasnjuje to takole: Program Zedinjene in svobodne Slovenije ostane nespremenjen, toda v novih okoliščinah »ne poudarjamo več tega stališča, ki je končna rešitev nacionalnega vprašanja«. Velika večina slovenskega naroda in nobena slovenska narodna organizacija ne zahteva Slovenije zunaj meja Jugoslavije; mednarodni položaj je tak, da bi odcepitev lahko sprožila imperialistično vojno; veliko večino slovenskega naroda je mogoče združiti okrog zahtev,

⁶⁵ Glej opombo 48.

⁶⁶ Arhiv CK ZKS, Pismo CK KSJ Bistrome z dne 30. julija 1934. F/KI—1934.

⁶⁷ Delo, julij 1934, št. 8.

⁶⁸ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ PK KSJ za Slovenijo z dne 1. novembra 1935. F/KI—1934.

katerih uresničitev pomeni spodkopavanje velikosrbskega hegemonizma in svobodni razvoj slovenskega naroda. »Zato se danes ne izrekamo za odcepitev Slovenije od Jugoslavije, temveč prenašamo težišče delovanja na boj za narodno in državljansko enakopravnost v Jugoslaviji, za demokratične svoboščine in pravico, na boj proti fašizmu in zatiranju.«⁶⁸

Septembra 1936 je centralni komite ob kritiki unitarističnega stališča srbskih komunistov, ponovno preciziral svoje stališče: pravica do odcepitve se ne poudarja, pač pa boj zatiranih narodov za svoje narodne svoboščine in enakopravnost v okviru Jugoslavije; pomoč srbskega naroda zatiranim narodom v tem boju; sporazum med narodi v odnosu do državne skupnosti in zahteva po konstituantih.⁶⁹

Ustanovni kongres Komunistične stranke Slovenije je na vprašanje bodoče oblike Zedinjene Slovenije, ki ga je izjava pustila odprtega, stvarno odgovoril: »Izhajajoč iz neposredne ogroženosti slovenskega naroda pred nemško-italijansko napadalnostjo, je slovenski narod v jugoslovanskem delu, čeprav sam zatiran, matica slovenskega naroda, njegovo kulturno središče, iz katerega črpajo novih sil Slovenci v Italiji in Avstriji.« Manifest je postavil bodočo Zedinjeno Slovenijo v okvir svobodne zveze bratskih narodov Jugoslavije v obliki zvezne države, v kateri bi imel slovenski narod svoj parlament. Hkrati poudarja, da je treba boj slovenskih narodnih manjšin v Italiji in Avstriji za njihove narodne pravice podpirati, zakaj »slovenski narod se ne more in ne sme odpovedati svojemu staremu cilju Združeni in svobodni Slovencij.«⁷⁰

Izjavo zasledimo v dokumentih ponovno šele leta 1941, med narodnoosvobodilnim bojem. Nanjo se sklicuje CK KPS v komunikeju o odnosu KPS do slovenskega vprašanja, ko odgovarja na klevete nasprotnikov o anacionalnosti KPS. Z izjavo treh strank, ki je prva postavila slovensko narodno vprašanje v celoti pred svet, dokazuje, da se slovenski komunisti niso odrekli življenjskih potreb svojega naroda. Pač pa so italijanski in avstrijski komunisti v duhu proletarskega internacionalizma »obsodili imperializem svojih vladajočih razredov, poudarili nujnost neizprosnega boja proti njemu in se brez pridržka izrekli za pravice zatiranih Slovencev, da se s svojim narodnim in gospodarskim prostorom vred odcepijo od Italije in Avstrije.«⁷¹

Mihailovičev eksponent ing. Nagode je februarja 1942 napadel KPS in izjavo treh strank tolmačil, kot da bi Slovenci po njej izgubili štiri mejnike: Maribor, Celovec, Gorico in Trst. Komunistom je odrekal pravico reševati slovensko narodno vprašanje, »ker bo zemljevid bodoče Evrope krojila Sovjetska zveza, ne pa italijanski in nemški komunisti, ki jih nikjer ni«. Zavzemal se je za tako samoodločbo, po kateri se bo slovenski narod kot del Jugoslavije vključil v Sovjetsko zvezo, kar pa je v »ostrem nasprotju z dunajskim dogovorom treh strank«. Pravica do odcepitve zaradi tega ni več aktualna, ker bi pomenila le odcepitev slovenskega naroda od Jugoslavije in Sovjetske zveze, ter vključitev v podonavsko federacijo, v kateri bi se Slovenci utopili.⁷²

⁶⁹ Arhiv CK ZKS, pismo CK KSJ vsem PK KSJ z dne 9. septembra 1936. F/KI—1936.

⁷⁰ Ustanovni kongres KPS. Ljubljana, 1967, str. 7—21.

⁷¹ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, Ljubljana 1962, stran 169.

⁷² Izvestja, 1. februarja 1942, št. 2. Arhiv IZDG.

⁷³ Dokumenti ljudske revolucije v Sloveniji, knjiga 1, str. 294—295.

⁷⁴ Slovenski zbornik 1942. Ljubljana 1945, stran 48.

⁷⁵ Original razglasa v Muzeju narodne osvoboditve v Mariboru, prepis v arhivu IZDG.

Na ta provokativna stališča je centralni komite odgovoril s posebnim komuniquejem. V njem je poudaril, da Slovenci niso prevzeli z izjavo treh komunističnih strank nobene obveznosti do Italije in Avstrije, »pač pa narobe, italijanski in avstrijski komunisti so po načelih proletarskega internacionalizma in pravice slehernega naroda do samoodločbe in odcepitve slovesno priznali pravico Slovencev na Koroškem in Primorskem, da se odcepijo od Avstrije in Italije in se združijo s svojim narodom«. ⁷³

Prežihov Voranc je takrat v članku Za samoodločbo slovenskega naroda programske temelje izjave dalje razvil v skladu s povsem novimi razmerami, ki so nastale z narodnoosvobodilnim bojem: »Izjava treh partij velja v polnem obsegu še danes. Njena važnost postaja ravno v času sedanjega narodnega boja večja, kakor je bila kdajkoli. Ona tvori tisto osnovo, po kateri razteguje Osvobodilna fronta področje svojega nacionalnega revolucionarnega dela na slovensko ozemlje Koroške in Primorske. S tem so podani prvi obrisi Združene Slovenije.« ⁷⁴

Muzej narodne osvoboditve v Mariboru hrani zanimiv razglas centralnega komiteja KPA in komunistične mladine iz julija 1941. V njem pozivata slovensko ljudstvo na Koroškem v boj proti skupnemu sovražniku, ki hoče uničiti slovenski živelj. Nemško govoreče delavce in kmete pa opozarja, naj ne dovolijo zapeljati se šovinistični propagandi in medsebojnemu obračunavanju s slovenskim ljudstvom. Med sklepnimi gesli razglasa je tudi geslo »Naj živi svobodna, neodvisna in srečna Slovenija!«. ⁷⁵

Z izjavo treh strank se srečamo spet julija 1948, ko jo je ponatisnilo Delo. ⁷⁶ Postala je aktualna, ko je informbiro obtoževal KPJ nacionalizma in ko se je federativna ljudska republika Jugoslavije bojevala za pravično rešitev vprašanja zahodne in severne meje. Zedinjena Slovenija takrat ni bila več samo programsko, temveč stvarno vprašanje, ki je terjalo priznanje pravice do samoodločbe in odcepitve ne le v besedah, temveč tudi v dejanju.

⁷⁶ Delo, glasilo CK KPS, julij 1948, št. 1, str. 11–12.